

Karolina Jarosz

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej, Kraków

Usługi społeczne na obszarach wiejskich na przykładzie gospodarstw opiekuńczych

Wstęp

Zapewnienie usług osobom ich wymagającym staje się coraz większym wyzwaniem dla polskich władz lokalnych, szczególnie na obszarach wiejskich, gdzie deficyty usług społecznych odczuwalne są najmocniej. Brak usług opiekuńczych, reintegracyjnych, zagospodarowania czasu wolnego czy miejsc dziennego pobytu skutkuje pogorszeniem się stanu zdrowia, a w konsekwencji koniecznością umieszczenia osób w instytucjach wsparcia całodobowego, często relatywnie droższych od opieki środowiskowej i oddalonych od miejsca zamieszkania. Jednym z rozwiązań tego problemu i wypełnieniem „białych plam” na mapie usług społecznych mogą być świadczenia w gospodarstwach opiekuńczych.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie gospodarstw opiekuńczych jako miejsca świadczenia usług społecznych dla grup wymagających szczególnego wsparcia.

Usługi społeczne na poziomie lokalnym

Prouslugowe podejście wpisuje się w europejską debatę o polityce społecznej, w której w rozwoju usług społecznych upatruje się szans na skuteczniejsze i bardziej efektywne świadczenie pomocy i wsparcia.

Zgodnie z ideą deinstytucjonalizacji, rozwój zindywidualizowanych usług o wysokiej jakości, na poziomie rodziny i lokalnej społeczności ma umożliwić pozostawanie przez osobę potrzebującą pomocy jak najdłużej w swoim środowisku zamieszkania, a tym samym zapobiec umieszczeniu tych osób w zakładach stacjonarnych. Sam termin deinstytucjonalizacji pojawił się w kontekście polityki społecznej i usług społecznych w latach 70. XX wieku w Stanach Zjednoczonych. Odnosił się wówczas do usług społecznych – szczególnie opieki długoterminowej, terapii czy też odosobnienia osób starszych, niepełnosprawnych, chorych psychicznie, a także kryminalistów. Jak twierdzi Zbyrad (2016, s. 43 i nast.) w amerykańskiej literaturze przedmiotu w kontekście usług społecznych (w tym pracy socjalnej),

deinstytucjonalizację określa się, jako proces zapobiegania niepotrzebnemu, czy nadmiernemu umieszczaniu i przetrzymywaniu ludzi w placówkach opieki społecznej lub separacji długoterminowej, a także jako proces tworzenia stosownych alternatyw w społecznościach lokalnych dla pobytu, terapii, szkolenia, edukacji i rehabilitacji osób, które nie muszą przebywać w takich placówkach. Deinstytucjonalizacja powinna przyczynić się do poprawy warunków życia i terapii osób wymagających wsparcia. W koncepcji tej chodzi o to, aby osoba wymagająca wsparcia czy opieki, mogła funkcjonować w lokalnym środowisku społecznym, a nie w instytucjach (Grewiński, Lizut, 2021, s. 20).

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji deinstytucjonalizacji, z których wynika jednoznacznie, iż utrzymanie osoby ze szczególnymi potrzebami w środowisku zamieszkania jak najdłużej w celu zachowania jej w jak najlepszej kondycji psychicznej i fizycznej jest podstawowym priorytetem tego procesu. Natomiast należy zwrócić uwagę także na inny proces DE, tj. na demonopolizację, tj. dzielenie się odpowiedzialnością i zadaniami w obszarze usług społecznych przez samorząd z innymi podmiotami sektora pozarządowego i prywatnego. Odnosząc się do dostarczania usług społecznych wskazuje się takie zalety demonopolizacji, jak zwiększenie możliwości wyboru usług od różnych dostawców, co w konsekwencji daje zróżnicowany wybór usług, zwiększenie konkurencji, co z kolei wpływa na jakość i cenę, czy zwiększenie/dywersyfikację dochodów dla przedsiębiorców lokalnych, w tym podmiotów ekonomii społecznej.

Uchwała Nr 135 Rady Ministrów z dnia 15 czerwca 2022 r. w sprawie przyjęcia polityki publicznej pod nazwą Strategia rozwoju usług społecznych, polityka publiczna do roku 2030 (z perspektywą do 2035 r.) (Dz.U. poz. 767) wskazuje na grupy osób, których dotyczy w szczególności deinstytucjonalizacja; są to osoby z niepełnosprawnościami, osoby starsze, rodziny oraz dzieci i młodzież w ramach pieczy zastępczej, osoby z problemami zdrowia psychicznego oraz osoby w kryzysie bezdomności. Należy podkreślić, że usługi społeczne są zasadniczo dedykowane wszystkim, ale w sposób szczególny tym osobom, które z racji swoich indywidualnych cech i szeroko rozumianych uwarunkowań mogą być (i są) narażone na jakikolwiek przejaw wykluczenia społecznego czy dyskryminacji. Dokument ten, za „Krajowym Programem Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030”, kładzie nacisk na usługi społeczne w środowisku lokalnym. Do 2030 r. celem w zakresie procesu przejścia od usług instytucjonalnych do świadczonych na poziomie społeczności lokalnej jest zwiększenie dostępności środowiskowych usług opiekuńczych na poziomie gminy, zwiększenie liczby miejsc zamieszkania w formach mieszkalnictwa wspomaganego czy zwiększenie udziału usług świadczonych w środowisku i w miejscu zamieszkania w stosunku do opieki instytucjonalnej.

Sprecyzowanie katalogu usług społecznych nie jest łatwe ze względu na wielowymiarowość kategorii pojęciowej „usługi społeczne”. W ustawodawstwie wielu państw nie ma w ogóle definicji usług społecznych. W Polsce ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o realizowaniu usług społecznych przez centrum usług społecznych (Dz.U. 2019 poz. 1818) pierwszy raz wprowadza do obrotu prawnego pojęcie usługi społecznej. Jak wskazują Rymusza i Karwacki (2023), „usługa społeczna to wsparcie

o charakterze niematerialnym, świadczone bezpośrednio przez osoby mające odpowiednie kwalifikacje”. Doprecyzowano także, że działania w owych zakresach są podejmowane przez gminę w celu zaspokajania potrzeb wspólnoty samorządowej i świadczone bezpośrednio na rzecz osób, rodzin, grup, ogółu mieszkańców. W ustawie zdefiniowano usługę jako „działania” w zakresie 14 obszarów, takich jak: polityka prorodzinna, wspieranie rodziny, system pieczy zastępczej, pomoc społeczna, promocja i ochrona zdrowia, wspieranie osób niepełnosprawnych, edukacja publiczna, przeciwdziałanie bezrobociu, kultura, kultura fizyczna i turystyka, pobudzanie aktywności obywatelskiej, mieszkalnictwo, ochrona środowiska, reintegracja zawodowa i społeczna. Ten dosyć ogólny katalog nie ogranicza się tylko i wyłącznie do kilku czy kilkunastu usług społecznych, a daje pole możliwości do uszycia na miarę takich usług, które jak najlepiej odpowiedzą na zdiagnozowane potrzeby mieszkańców danej społeczności lokalnej.

Warto także wspomnieć o Modelu współpracy instytucji zatrudnienia socjalnego z innymi podmiotami realizującymi usługi społeczne, który powstał w ramach projektu współfinansowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego. Model ten pokazuje katalog usług społecznych m.in. w podziale na typy usług, tj. usługi prozatrudnieniowe, usługi terapeutyczne, usługi edukacyjne, usługi integracji i reintegracji dla osób z niepełnosprawnościami, usługi integracyjne i reintegracyjne dla grup narażonych na przemoc, dyskryminację, czy usługi informacyjne. Na potrzeby Modelu przyjęto także definicję usług społecznych jako działań, czynności skierowanych na człowieka, których celem jest kształtowanie i wzbogacanie jego zasobów fizycznych i intelektualnych, w wyniku których tworzy się kapitał ludzki, prowadzonych w zakresie i obszarach wskazanych w ustawie o realizowaniu usług społecznych przez CUS.

Usługi społeczne w gospodarstwie opiekuńczym

Idea rolnictwa społecznego, czyli działalności łączącej rolnictwo z usługami społecznymi na poziomie lokalnym jest w początkowej fazie rozwoju w Polsce. Pierwsze próby tworzenia gospodarstw opiekuńczych podejmowane były w latach 2002–2004 na Podkarpaciu i Lubelszczyźnie i stały się inspiracją do podjęcia działań na rzecz tworzenia i rozwoju gospodarstw opiekuńczych w woj. kujawsko-pomorskim.

Podstawowym założeniem gospodarstw opiekuńczych jest wykorzystanie potencjału gospodarstwa rolnego do realizacji usług społecznych dla kategorii osób wskazywanych jako zagrożone wykluczeniem społecznym (Dąbrowski, Stępnik, Król, 2017, s. 9). Podopieczni, dzięki rolniczemu charakterowi gospodarstwa, mogą doświadczać terapeutycznego oddziaływania przyrody i kontaktu ze zwierzętami, a oprzez angażowanie się we wspólne wykonywanie drobnych prac domowych czy rolniczych brać udział w reintegracji zawodowej i społecznej. Mogą to być zadania związane z pracą w gospodarstwie rolnym, ogrodniczymi czy opieką nad zwierzętami. Wykonywanie tych zadań nie tylko daje uczestnikom poczucie samodzielności i budowania własnej wartości, ale również rozwija ich umiejętności zawodowe i społeczne.

Polski model gospodarstwa opiekuńczego został wypracowany w ramach projektu „GROWID – Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich

wobec wyzwań demograficznych”, realizowanego przez konsorcjum, w skład którego wchodzi: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie. Model wskazuje, iż gospodarstwo opiekuńcze to świadczona w gospodarstwie rolnym usługa w zakresie opieki dziennej i/lub integracji społecznej na rzecz osób i rodzin w celu poprawienia ich funkcjonowania (Stępnik i in., 2020, s. 3). Gospodarstwo rolne rozumiane jest jako grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego (tamże). Zatem gospodarstwo opiekuńcze będzie rozszerzeniem i uzupełnieniem prowadzonej działalności rolniczej z wykorzystaniem potencjału gospodarstwa rolnego.

W gospodarstwie opiekuńczym świadczone będą usługi społeczne (pakiet obowiązkowy) w zakresie:

- agroturystyki dla uczestników polegającej na realizowaniu programu zajęć terapeutycznych i aktywizacyjnych opartych na rolniczym potencjale gospodarstwa,
- zajęć grupowych dla uczestników,
- pomocy w załatwianiu codziennych spraw uczestników,
- pomocy w czynnościach higienicznych,
- podawania posiłków i napojów uczestnikom.

Dodatkowo gospodarstwa opiekuńcze będą mogły świadczyć usługi będące rozszerzeniem i uzupełnieniem usług obowiązkowych w zakresie:

- nieodpłatnego transportu uczestników z i do miejsca zamieszkania oraz w związku z udzielaną pomocą w załatwianiu codziennych spraw,
- organizacji zajęć integracyjnych dla rodzin uczestników oraz członków społeczności lokalnej.

Z usług w ramach gospodarstw opiekuńczych mogą korzystać osoby wymagające wsparcia w realizacji podstawowych czynności życiowych, opiece higienicznej, zapewnienia kontaktów z otoczeniem, wsparcia w zakresie integracji i aktywizacji społecznej. Polski model zakłada, że w grupie tej znajdą się osoby starsze, w tym z niepełnosprawnościami. Realizowane są także kolejne projekty, które wskazują na inne grupy, m.in. osoby z niepełnosprawnością intelektualną (projekt „Samodzielnie (nie samemu) - wspieranie osób z niepełnosprawnością w powiecie tucholskim”: <https://www.pcpertuchola.pl/projekt-samodzielnie-nie-samemu/>).

Przegląd doświadczeń europejskich w świadczeniu usług społecznych na obszarach wiejskich

Wśród państw europejskich są kraje, które wyróżniają się na tle pozostałych przede wszystkim relatywnie wysokim stopniem rozwoju rolnictwa społecznego; są to Holandia i Norwegia. Warto także spojrzeć na polskie doświadczenia, w szczególności w województwie kujawsko-pomorskim (Kamiński, 2015, s. 117).

Holandia

W Holandii funkcjonuje ok. 1 400 gospodarstw opiekuńczych świadczących usługi dla ok. 20 tys. podopiecznych. Impulsem do rozwoju tego typu placówek były niekorzystne tendencje demograficzne (duży udział osób starszych odnotowywano na terenach wiejskich – 25%) oraz wprowadzenie budżetu personalnego (Lesiewicz, 2018, s. 68).

Wiele gospodarstw opiekuńczych zrzeszonych jest w stowarzyszeniach lub fundacjach regionalnych. Aby zostać członkiem jednego z regionalnych stowarzyszeń lub fundacji należy wpisać się do krajowego systemu jakości.

Gospodarstwa opiekuńcze w Holandii cechują się bardzo dużą różnorodnością. Są wśród nich zarówno duże gospodarstwa rolne, prowadzące np. hodowlę bydła mlecznego (De Henricus Hoeve), gdzie dochód z produkcji rolniczej jest znaczny, gospodarstwa ekologiczne (t Paradijs), ale i takie, w których produkcja rolnicza prowadzona jest jedynie na potrzeby terapii, np. w formie ogrodu warzywno-ziołowego (Lindenhoff Open Tuin BV.).

Analizując profil działalności, w Holandii funkcjonują gospodarstwa oferujące usługi opiekuńcze i rehabilitację/terapię zajęciową dla osób niepełnosprawnych fizycznie i umysłowo, osób starszych (w tym z demencją), osób z autyzmem, osób z nabytym uszkodzeniem mózgu; gospodarstwa oferujące rehabilitację i reintegrację społeczną oraz pomoc w odzyskaniu równowagi psychicznej dla osób uzależnionych, wypalonych zawodowo, byłych więźniów, młodzieży z trudnościami; gospodarstwa oferujące zajęcia edukacyjne dla dzieci i młodzieży, w tym ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi lub sprawiającymi problemy wychowawcze oraz gospodarstwa oferujące rehabilitację zawodową dla osób o szczególnych potrzebach (np. osób długotrwale bezrobotnych, osób niepełnosprawnych fizycznie i umysłowo) (Manintveld, 2014, s. 8–12).

Norwegia

W Norwegii funkcjonuje strona internetowa www.matmerk.no, która jest głównym portalem skupiającym gospodarstwa opiekuńcze. Jej pomysłodawcą jest Matmerk-podmiot doradczy dla rządu norweskiego w kwestii systemu jakości rolnictwa (Raport z wizyty studyjnej w Norwegii, 2022, s. 6).

W ramach gospodarstw opiekuńczych oferowane są m.in. następujące rodzaje usług:

- usługi dla osób w podeszłym wieku / demencja / wczesny etap demencji (np. gospodarstwo Stene Store),
- przedszkole, szkoła / szkoła alternatywna (podstawowa, średnia lub ponadgimnazjalna),
- opieka po szkole – dzieci ze specjalnymi potrzebami (np. gospodarstwo Østre Kjærnes Gård, Tegneby, gospodarstwo Fossum Per Simen),
- opieka dzienna dla uzależnionych (np. gospodarstwo Jensen Sveinung Johs),
- usługi opieki dziennej dla osób z niepełnosprawnościami,
- opieka dzienna dla osób z zaburzeniami psychicznymi,
- opieka wytchnieniowa (Gospodarstwo Jon Ivar Bakke).

Dość często w jednym norweskim gospodarstwie opiekuńczym usługi społeczne skierowane są do kilku grup potrzebujących wsparcia.

Polska

W województwie kujawsko-pomorskim udało się z sukcesem stworzyć pierwsze w Polsce funkcjonujące gospodarstwa opiekuńcze. Powstawały one w ramach projektów, z których pierwszy rozpoczął się w 2016 r. (Lesiewicz, 2023, s. 11). Doświadczenia te zostały następnie wykorzystane w województwie lubuskim, w którym także powstały kolejne projektowe gospodarstwa opiekuńcze.

Polskie doświadczenia obejmują grupy wymagające wsparcia z uwagi na wiek, niepełnosprawność, chorobę, a także osoby z niepełnosprawnością intelektualną.

W przypadku gospodarstw opiekuńczych, które powstały w 2016 roku, warto przywołać Toskanię Kociewską, gdzie świadczone są usługi opiekuńcze, edukacyjne, turystyczne, terapeutyczne (onoterapia), reintegracja społeczna i zawodowa. Obecnie gospodarstwo to jest prowadzone w formie przedsiębiorstwa społecznego (fundacji), które tworzy miejsca pracy dla osób niepełnosprawnych i z różnych przyczyn oddalonych od rynku pracy.

Gospodarstwo opiekuńcze może stać się miejscem rehabilitacji osób, które z powodu swojej niepełnosprawności są wykluczone ze środowiska lokalnego, a jednocześnie nie uczęszczają na zajęcia do placówek dla nich dedykowanych (warsztatów terapii zajęciowej, środowiskowych domów samopomocy) ze względu na brak wpisu w orzeczeniu lub z powodu stopnia niepełnosprawności, który nie kwalifikuje osoby na miejsce uczestnika. Osoby te świetnie odnajdują się w gospodarstwie opiekuńczym, poprzez zooterapię, hortiterapię, treningi kompetencji społecznych i zawodowych, usługi edukacyjne i integracyjne (Szwaraćka, 2023, s. 64 i nast.).

Zakończenie

Rolnictwo społeczne w Polsce ma ogromne możliwości rozwojowe, wynikające z liczby gospodarstw rolnych, dysponujących zasobami do świadczenia usług o charakterze społecznym, a także ze względu na potrzeby środowisk wiejskich w zakresie zabezpieczenia różnorodnych form wsparcia dla osób ich wymagających. Gospodarstwa opiekuńcze, postrzegane jako innowacja społeczna i gospodarcza, mogą realizować różnorodne cele w zakresie sfery społecznej, wpływając na zwiększenie dostępności usług społecznych na poziomie lokalnym oraz aktywizację osób potrzebujących z różnych powodów wsparcia (np. ze względu na niepełnosprawność, wiek, brak pracy, wykluczenie społeczne). Tu realizowany będzie szereg usług opiekuńczych, pielęgnacyjnych, wspierających i innych, przez co stają się ważnym podmiotem w deinstytucjonalizacji usług społecznych z punktu widzenia coraz większej potrzeby podzielenia się odpowiedzialnością za realizację zadań społecznych na szczeblach lokalnych z różnymi interesariuszami.

Bibliografia

- Dąbrowski A., Stępnik K., Król J. (2017), *Gospodarstwa opiekuńcze – budowanie sieci współpracy (Welfare farms – building a cooperation network)*. Raport Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie, Kraków: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie. cdrkursy. edu.pl/cdr/images/wydawnictwa/gospodarstwa_raport.pdf, dostęp: 01.03.2023.
- Grewiński M., Lizut J. (2021), *Deinstytucjonalizacja w polityce społecznej – szanse i zagrożenia*. Warszawa: WSP Korczaka.
- Kamiński R. (2015). *Gospodarstwa opiekuńcze jako alternatywna ścieżka rozwoju gospodarstw agroturystycznych*. Minikowo: Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie.
- Lesiewicz J. (red.) (2023). *Gospodarstwo opiekuńcze jako miejsce usamodzielniania osób z niepełnosprawnością intelektualną*. Minikowo: Kujawsko Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie.
- Lesiewicz J. (red.) (2018). *Rozwój usług opiekuńczych na terenach wiejskich*. Minikowo: Kujawsko Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie.
- Szwaracka E. (2023). Warsztaty Terapii Zajęciowej w Tucholi. W: Lesiewicz J. (red.), *Gospodarstwa opiekuńcze w Borach Tucholskich a doświadczenia holenderskie*. Minikowo: Kujawsko Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego.
- Raport z wizyty studyjnej do Norwegii „Zagraniczne dobre praktyki w zakresie łączenia rolnictwa i działalności opiekuńczej” (2022). Kraków: Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Krakowie.
- Rymsza M., Karwacki A. (red.) (2023). *Centra usług społecznych. Potencjał intencjonalnie wywołanej zmiany w lokalnej polityce społecznej w Polsce. Raport*. Warszawa: Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej.
- Stępnik K i inni (2020). *Model gospodarstwa opiekuńczego*. „Gospodarstwa opiekuńcze w rozwoju obszarów wiejskich wobec wyzwań demograficznych (GROWID)”, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Rolniczy im. Kołłątaja w Krakowie. Kraków: Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Krakowie.
- Uchwała nr 105 Rady Ministrów z dnia 17 sierpnia 2021 r. w sprawie przyjęcia polityki publicznej pod nazwą „Krajowy Program Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu. Aktualizacja 2021–2027, polityka publiczna z perspektywą do roku 2030” (M.P. poz. 843).
- www.matmerk.no [dostęp: 01.09.2023].
- Zbyrad T. (2016). Od instytucjonalizacji opieki ku deinstytucjonalizacji. Wyzwania polityki społecznej i szanse rozwoju. W: A. Furmańska--Maruszak, A. Wójtewicz (red.), *Polityka społeczna wobec wyzwań demograficznych i przemian społecznych*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT.

Social services in rural areas on the example of care farms

Abstract

The presented article presents social services in the local community in the context of the deinstitutionalization process. The concept of deinstitutionalization, social services of

a care farm, and the Polish model of the same were presented. A brief overview of European experience in the provision of social services in rural areas is presented.

Keywords: social services, care farm, deinstitutionalisation.

Karolina Jarosz dr

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska

email: karolina.jarosz@up.krakow.pl

ORCID: 0000-0002-4619-6139